

Կ.ՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ 1860-1863 ԹԹ.

XIX դ. առաջին կեսին Կ.Պոլսում աստիճանաբար աշխուժանում էին հասարակական-քաղաքական շարժումները: Օգտվելով 1839 թ. թանգիմաթից՝ հայ աշխատավորները և առաջին հերթին արհեստավորները (էմաֆները) պայքար են սկսում ազգային կրթական հաստատությունների կառավարմանը մասնակցելու համար: Պայքարն ուղղվում է հիմնականում հայ ամիրաների ու բարձրաստիճան հոգևորականների դեմ, ովքեր մինչև 1840-ական թթ. միանձնյա տնօրինում էին պոլսահայ գաղթաբնակների ներքին կյանքը: Ամիրաներն առաջադրում և թուրքական սուլթանների միջնորդությամբ քննադատում հաստատել կամ հեռացնել էին տալիս Կ.Պոլսի հայոց պատրիարքին, լուծում էին կրոնադավանաբանական բնույթի վեճերը, վճռում գավառին հուզող հարցերը, բացում և փակում էին դպրոցները: Ընդարձակ իրավունքներ ունեին նաև Կ.Պոլսի հայոց պատրիարքները: Ամիրաների ու պատրիարքների լայն իրավունքները ծանր էին նստում հատկապես գավառներում ապրող արևմտահայության վրա, ովքեր ենթարկվում էին ոչ միայն թուրքական իշխանությունների հալածանքներին ու հարստահարություններին, այլև եկեղեցական թեմերի առաջնորդների, հայ աղաների չարաշահումներին, բռնություններին: Բայց շուտով սահմանափակվում են նաև ամիրաների և բարձրաստիճան հոգևորականների իրավունքները:

1844 թ. ստեղծվում է Կ.Պոլսի հայ համայնքի ներքին կյանքը կարգավորող մարմինը՝ Ազգային ժողովը: 1847 թ. Ազգային ժողովը վերակազմվում է 2՝ Հոգևոր և Գերագույն ժողովների, որոնց անդամներն ընտրվում են 1847 թ. մայիսի 9-ին Կ. Պոլսի Մայր եկեղեցում: Հոգևոր ժողովը (14 եկեղեցական) զբաղվելու էր կրոնական գործերով, իսկ Գերագույն ժողովը (20 անդամ, որից 10-ը ամիրաներ էին, 10-ը՝ արհեստավորներ)՝ քաղաքական խնդիրներով: Ատենապետերի և ատենադպիրների ընտրության մասին տեղեկություններ չկան: Միայն հայտնի է, որ ամիրաներից Հ. Կրճիկյանով, Մեծ եպարքոս (վեզիր) Ուշիդ փաշայի օգնականն էր դիվանագիտական գործուղումների ժամանակ, հանձնվել էր «հատուկ և գործադիր» պաշտոն՝ «լօղոֆեթ» անունով, որը պետք է միջնորդ լիներ կառավարության հետ հարաբերություններում, վարեր ժողովների դիվան-

նեռի աշխատանքները և այլն¹։ Սուլթան Աբդուլ Մեջիդի՝ մայիսի 20-ի հրովարտակով վավերացված, արհեստավորներից ու ամիրաներից կազմված, պատրիարքի նախագահությամբ գործող այս երկու ժողովները նոր երևույթ էին արևմտահայերի կյանքում։ Դրանք հետագայում դառնալու էին երկարատև պայքարի գնով ձեռք բերվելիք ապագա Սահմանադրության հիմնաքարերը։ Շուտով Գերագույն խորհրդի որոշմամբ՝ ստեղծվում են նաև օժանդակ մարմիններ՝ Ուսումնական խորհուրդ, ապա Տնտեսական և Դատաստանական ժողովներ։ Այս բոլոր մարմիններն իրենց գործունեությունը շարունակում են մինչև 1860 թ.։ Կ.Պոլսի Ազգային Ընդհանուր ժողովի կողմից Սահմանադրության ընդունումը։

1850-1860-ական թթ. նոր թափ է ստանում արևմտահայության քաղաքական պայքարը՝ «սահմանադրական պայքար» անվան տակ, որն սկսվելով 1854 թ.՝ տարբեր ուժգնությամբ և ընդմիջումներով շարունակվում է մինչև 1863 թ.։ Պայքարի գլուխ են կանգնում եվրոպայում կրթություն ստացած, լուսավորական գաղափարներով տոգորված արևմտահայ մտավորականներ՝ Գրիգոր Օտյանը, Սերվիշեն (Սերովբե Վիշենյան), Նիկողայոս Պալյանը, Նահապետ Ռուսինյանը և ուրիշներ։ Նրանք 1854 թ. կազմում են կանոնադրության մի նախագիծ և այն ներկայացնում Ազգային ժողովին։ Վերջինս, ցավոք, ամենևին չէր շտապում քննարկել կամ հաստատել նախագիծը։ Այն երկու տարի մատնվում է անուշադրության։

Շուտով ստեղծվում է սահմանադրական նոր հանձնաժողով, որը շուրջ մեկ տարի աշխատելուց հետո՝ 1857 թ. մարտի 22-ին Հայոց պատրիարքարան է ներկայացնում սահմանադրության նախագծի նոր տարբերակը, բայց այն ևս մերժվում է։

Սի հանձնաժողովին փոխարինում էր մյուսը և փաստորեն ապարդյուն աշխատանք կատարում։ 1859 թ. ստեղծված նոր հանձնաժողովը՝ կազմված հոգևոր 5 և աշխարհիկ 14 անդամներից, սկսում է աշխատանքները։ Այդ ընթացքում արդեն հասցրել էր ձևավորվել հակառակ ճակատը՝ հակասահմանադրականը, որն ակտիվ պայքար էր ծավալում սահմանադրության ընդունումը տապալելու համար։ Սահմանադրության կողմնակիցների և հակառակորդների պայքարը ընդգրկել էր ողջ արևմտահայությանը՝ նրան բաժանելով երկու ճամբարի։ Ծավալված պայքարին մասնակցում էին ժամանակի թերթերը («Մեղու», «Ծաղիկ»), հասարակական-քաղաքական նշանավոր գործիչները (Գարեգին Սրվանձտյան, Հարութ-

¹ Օրմանյան Մ., Ազգապատում, էջմիածին, 2001, հ. 9, էջ 4398։

յուն Սվաճյան և ուրիշներ): Վերջիններիս թվում էր մեծ հայրենասեր Մկրտիչ Խրիմյանը, ով ամեն կերպ քաջալերում էր սահմանադրականներին, միաժամանակ իր «Արծվի Վասպուրական» հանդեսի և տարբեր հոդվածների միջոցով ընթերցողներին ծանոթացնում էր Սահմանադրության սկզբունքներին, Ազգային ժողովի կառուցվածքին¹:

Չնայած հակասահմանադրականների համառ դիմադրությանը՝ այնուամենայնիվ սահմանադրականներին հաջողվում է ստիպել Սարգիս Գոյումճյան պատրիարքին հաստատելու փաստաթուղթը:

1860 թ. մայիսի 24-ին գումարված Ազգային ժողովը միաձայն ընդունում է՝ Սահմանադրությունը: Նույն օրը դադարեցվում է Դոզևոր և Գերագույն ժողովների գործունեությունը: Ընտրվում են ժամանակավոր ժողովներ՝ Կրոնական (7 անդամ) և Քաղաքական (12 անդամ), որոնք մեծ աշխատանք են կատարում ընտրությունները կազմակերպելու համար: Ժամանակավոր այս մարմինների աշխատանքը տևում է ընդամենը երեք ամիս:

1860 թ. Սահմանադրության հիման վրա ընտրված Ազգային Ընդհանուր ժողովի առաջին նիստը հրավիրվում է նույն թվականի օգոստոսի 25-ին, Ազգային պատրիարքարանի մեծ սրահում, Սարգիս պատրիարքի նախագահությամբ: Ազգային ժողովը գործնականում աշխատում է 1860-1862 թթ. (ընդմիջումներով) և իր գործունեությունը վերսկսում է 1863 թ., երբ սուլթանական կառավարության կողմից հաստատվում է Միքայել Նալբանդյանի բնորոշմամբ՝ «թլփատված» Սահմանադրությունը, որի մեջ բացակայում էին ժողովրդավարական, առաջադիմական հոդվածները: Այս ընթացքում հրավիրված նիստերի օրակարգերում քննարկվել են ամենատարբեր բնույթի հարցեր՝ Սահմանադրությունը մայրաքաղաքում և գավառներում գործադրելուն, Երուսաղեմի պատրիարքությանը, լրագրերին և այլն:

Առաջին նիստին մասնակցում էին ընտրված 120 երեսփոխաններ և 60 «անդամակիցներ»: 1860 թ. Սահմանադրության 9-րդ հոդվածի համաձայն՝ անդամակից էին համարվում Կրոնական, Քաղաքական ժողովների, խորհուրդների անդամները, ինչպես նաև ազգի ու տեղության կողմից ճանաչված մարդիկ՝ եպիսկոպոսներ, բժիշկներ, ուսուցիչներ, լրագրապետներ և այլն:

¹ Կոստանդյան է., Մկրտիչ Խրիմյան. հասարակական-քաղաքական գործունեությունը, Ե., 2008, էջ 104:

² Դովհանիսյան Ա., Նալբանդյանը և նրա ժամանակը, հ. 1, Ե., 1955, էջ 347:

Ակզբում ելույթ է ունենում Քաղաքական ժողովի ատենապետ Մկրտիչ Աղաթոնը, խոսում է սահմանադրության ընդունման, նրա դերի մասին, ապա ներկայացնում է առժամանակյա Քաղաքական ժողովի եռամսյա գործունեության հաշվետվությունը¹, որն ընդունվում է գոհունակությամբ: Առաջին նիստում ընտրվում են Դիվանի, ապա Քաղաքական ժողովի 20 և Կրոնական ժողովի 14 անդամները²: Արդեն հաջորդ նիստում (1860 թ. սեպտեմբերի 8-ին) ներկայացվում են Քաղաքական ժողովի հինգ անդամների հրաժարականի նամակները³, հիմնավորված պատճառաբանություններով, որոնք ընդունվում են Ազգային ժողովի կողմից: Նշենք, որ այս վարքագիծը շարունակվում է Ազգային ժողովի գործունեության ամբողջ ընթացքում: Ցավալի մյուս իրողությունն այն էր, որ մեծ մասամբ նիստերի ժամանակ քվորում չէր ապահովվում:

Ազգային ժողովի մարմիններից բավականին ակտիվ գործունեություն է ծավալել Քաղաքական ժողովը, որն իր առաջին նիստը հրավիրել է 1860 թ. սեպտեմբերի 14-ին, Գրիգոր Մարկոսյանի ատենապետությամբ: Արդեն 1860 թ. նոյեմբերի 4-ին, Ազգային ժողովի երրորդ նիստում Քաղաքական ժողովը ներկայացնում է իր Տեղեկագիրը, նշում, որ ելնելով ազգային «սնտուկի» (գանձարանի) ծանր վիճակից՝ առաջին հերթին կազմել և Ազգային ժողովին է ներկայացրել 1861 թ. բյուջեն՝ «Ազգային Ընդհանուր Ելեմտից Հաշուեցուցակը 1861 տարուան համար»: Ըստ դրա՝ մուտք սպասվում էր 902 հազ. դուրուշ⁴ (մոտ 90 հազ. ռուբլի), իսկ ելք՝ 1.236.000 դուրուշ (մոտ 120 հազ. ռուբլի), ուրեմն 1861 թ. բյուջեն ունենում էր 334 հազ. դրշ. դեֆիցիտ: Կար նաև ազգային պարտք՝ 872.686 դրշ. (մոտ 85 հազ. ռուբլի): Ազգային ժողովի ատենագրություններում մանրամասն կերպով ներկայացված են ստացվելիք եկամտի աղբյուրները, նախատեսված ծախսերը, կուտակված պարտքի պատճառները⁵:

Ազգային ժողովը երկար ժամանակ զբաղվում է բյուջեի հարցով և տարբեր միջոցներ է առաջարկում՝ թե՛ դեֆիցիտը լրացնելու, թե՛ պարտքը մարելու համար: Տարբեր առաջարկություններից ընդունվում են մի քանիսը՝ վերցնել Ա. Երուսաղեմից 600 հազ.

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում, էջ 9:

³ Նույն տեղում, էջ 13-14:

⁴ 1 դուրուշը կամ եվրոպական բառով՝ պիաստրը հավասար է ռուսական 9 կոպեկին (Սարուխան, Հայկական խնդիրն և Ազգային Սահմանադրությունը Թուրքիայում (1860-1910), հ. Ա, Թիֆլիս, 1912, էջ 22):

⁵ Ատենագրությունը Ազգային ժողովոյ, 1860-1870, էջ 20:

որդը., ազգային երևելիներից՝ 500-ական ղուրուշ, ամեն մեկից՝ 20-ական ղուրուշ: Նշենք, որ առաջինը չի իրագործվել Երուսաղեմի պատրիարքի մահվան պատճառով, իսկ ազգասեր-բարերարների կամավոր նվերների միջոցներով հարցի լուծումը կիսատ է մնացել՝ չնայած հին պարտքերի մարման համար ազգասերները 200 հազ. ղուրուշից ավելի հավաքել էին:

1861 թ. Ազգային բյուջեի քննարկում եղել է նաև 1861 թ. ապրիլի 4-ին, Ազգային ժողովի 5-րդ նիստում: Քաղաքական ժողովը Ընդհանուր ժողովից խնդրում էր հաստատել այդ տարվա ծախսերի համար նախատեսված գումարի չափն ու հավաքման կարգը, որն առաջարկել էր Ելևմտական խորհուրդն իր հայտագրում: Որոշված գումարը 400 հազ. ղուրուշ էր, որից 240 հազարը պետք է օգտագործվեր ազգային դաստիարակության, 60 հազարը՝ մայրաքաղաքի աղքատ թաղերին օգնելու համար, իսկ 100 հազարն էլ պետք է մնար «Ազգային Կեդրոնական Սնտուկում» (Կենտրոնական գանձարան) որպես պահուստ, և տարեցտարի ավելանալով ազգային տուրքը պետք է կրճատվեր: Ըստ Սահմանադրության՝ ամեն մի հայ պետք է ըստ իր կարողության տարեկան հարկ տար պատրիարքադրանի ծախսերի համար: Ընդհանուր գումարը որոշելու էր Քաղաքական ժողովը և ներկայացնելու էր Ընդհանուր ժողով: Նախատեսված գումարի հավաքման համար հարկատուներն ըստ կարողության բաժանվում էին 4 կարգի՝ 1. 20-25 ղուրուշ, 2. 50-60 ղուրուշ, 3. 100-120 ղուրուշ, 4. 120-ից բարձր ղուրուշ վճարողների, ըստ ազգասիրության ու ցանկության: Գումարի հավաքման նման կարգը խփոխվում է 1863 թ. Սահմանադրությունից հետո:

Ազգային ժողովը, ծանոթանալով հայտագրին, այս հարցի լուծումը հանձնում է Սիրիճան ամիրայի նախագահությամբ ստեղծված Ռհանձնաժողովին, որը պետք է զբաղվեր Ազգային հին պարտքի լվճարման խնդրով:

1861 թ. ապրիլի 4-ին Քաղաքական ժողովի՝ Ազգային ժողովին ներկայացրած հայտագրում¹ մանրամասն տեղեկություններ մկան ոչ միայն Ազգային Կեդրոնական Վարչության 6,5 ամսվա (1860 թ. սեպտեմբերի 14-1861 թ. մարտի 31) գործունեության, Բյուջեի մասին, այլև համառոտ ներկայացված են Ուսումնական, Պատաստանական, Տնտեսական խորհուրդների, Ազգային հիվանդանոցի հոգաբարձության հայտագրերը: Այստեղից պարզ է դառնում, որ Ուսումնական խորհուրդը 4,5 ամսվա մեջ 40 կանոնավոր նիստ է հրավիրել, Պատաստանական խորհուրդը քննել է թվով 30-ի

¹ Նույն տեղում, էջ 35-53:

հասնող գործեր, որոնք ավարտել է խաղաղությամբ և արդարությամբ: Տնտեսական խորհրդի գործունեությունը ավելի բազմաբնույթ է եղել: Վերջինիս կատարած առավել կարևոր գործերից նշվում են խնամակալ տիկնանց ընկերության, Կտակաց հոգաբարձության ստեղծումը:

Քաղաքական ժողովին և ընդհանրապես Ազգային ժողովին երկար ժամանակ զբաղեցրել է վանեցի Պողոս վարդապետի ամբաստանության հարցը: Վանի հոգևոր առաջնորդի տեղակալ Պողոս վարդապետ (հետո եպիսկոպոս) Մելիքյանը հայտնի էր իր չարաշահումներով¹: 1860 թ. Ազգային ժողովը Պողոս վարդապետին կանչում է Կ. Պոլիս՝ նրա վրա եղած ծանր մեղադրանքները քննելու: Պողոսը փախչում է դատն ավարտվելուց առաջ, և Կրոնական ժողովը որոշում է արգելել նրան հոգևոր պաշտոն զբաղեցնել մինչև արդարանալը: Այս հարցի վերաբերյալ իրենց դիրքորոշումն են արտահայտում նաև ժամանակի թերթերը: «Մեղուն» նախ շնորհակալություն է հայտնում Կրոնական ժողովին, որ «այսպիսի վատ հովիւ մը հեռացուց Քրիստոսի միամիտ հօտեն»², ապա պահանջում է վճարական միջոցների դիմել: «Մեղուն» 1860 թ. դեկտեմբերի 20-ի համարում տպագրում է նաև Միքայել Նալբանդյանի նամակը թերթի խմբագիր Դարություն Ավաճյանին: Նալբանդյանը քննադատում էր Կրոնական ժողովի կիսատ-պռատ որոշումը՝ նշելով, որ «ազգը ժառանգութիւն տրված չէ Պողոսին կամ Նիկողոսին (Ասի կաթողիկոս), որ ինչպես կամենան այնպես խաղան ազգի հետ»³: Նա պահանջում էր ոչ թե Կրոնական ժողովի, այլ քրեական ու քաղաքական ատյանների պատասխանատվության ենթարկել «հայանուն շեյխին»⁴: Կրոնական ժողովն անկարող է լինում այս հարցը լուծել, անգամ զգուշացնում է Ամենայն հայոց կաթողիկոս Մատթեոս Ա-ին, որ Պողոսը «եպիսկոպոսության աստիճան ձեռք բերելու փորձ չընե»⁵: Սրանից հետո էլ, հակառակ Ազգային Վարչության կամքի՝ Պողոս վարդապետին հաջողվում է վանում իր ձեռքը վերցնել առաջնորդությունը (ևս 10 տարի)⁶:

¹ «Մեղուն», 1860, N 100, էջ 122-123:

² Նույն տեղում, 1860, N 115, էջ 242:

³ Նույն տեղում, 1860, N 119, էջ 275:

⁴ Դովհաննիսյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 375:

⁵ Ատենագրութիւնք Ազգային ժողովոյ, 1860-1870, էջ 39:

⁶ Պողոսյան-ապողոսյան պայքարի մասին ավելի մանրամասն տես՝ Կոստանդյան Է., Գարեգին Սրվանձտյանց. Կյանքը և գործունեությունը, Ե., 2008, էջ 93-100, Կոստանդյան Է., Մկրտիչ Խրիմյան, էջ 168-172:

Ազգային ժողովի 1861 թ. մայիսի 25-ի նիստում քննարկվում է «Մեղու» և «Մյունատի» թերթերի դեմ Երուսաղեմից ուղարկված բողոքների հարցը, որին կցվում է նաև նույն թվականի ապրիլի 1-ին 59 երեսփոխանների ստորագրությամբ գրված մեկ այլ բողոք լրագրերի դեմ՝ Ազգային ժողովի նիստերի բովանդակությունն աղավաղված ներկայացնելու մեղադրանքով: Երեսփոխաններից շատերն առաջարկում են պատիժներ սահմանել մամուլի համար: Երկար վիճաբանություններից հետո, ի վերջո, Ազգային ժողովը միաձայն ընդունում է Սերվիչեի առաջարկը՝ լրագրական օրենք՝ փտեղծելու նպատակով հանձնաժողով կազմելու մասին: 1861 թ. մայիսի 30-ին ընտրվում են համապատասխան հանձնաժողովի անդամները՝ թվով 7 հոգի՝ եկեղեցական 2 (Ներսես վարդապետ Վարժապետյան, Տեր Արիստակես քահանա) և աշխարհական 5 (Սերվիչե, Ստեփան Ասլանյան, Գրիգոր Աղաթոն, Գրիգոր Օտյան, Առաքել Տատյան) գործիչներ¹: Արդեն հուլիսի 10-ին պատրաստ է եղել և ներկայացվել է տպագրական օրենքի նախագիծը²: Թվում էր, թե Ազգային ժողովն այն պետք է ընդուներ, բայց Բ. Դռան կողմից Սահմանադրության խախտումն այն խանգարում է:

Ազգային ժողովի քննարկած ամենավիճելի ու երկար ժամանակ զբաղեցրած խնդիրը Երուսաղեմի պատրիարքության հարցն էր: Այն առաջին անգամ Ազգային ժողովում քննարկման է ներկայացվել 1861 թ. փետրվարի 17-ին: Նույն օրն Ազգային ժողովը հաստատել է խառը հանձնաժողովի կազմած և Կրոնական ու Քաղաքական ժողովների կողմից ընդունված, ստորագրված Կանոնագիրը («Ս. Երուսաղեմի միաբանության հիմնական կանոնները»)³, բացի դրսից մի նշանավոր եպիսկոպոս որպես տեղապահ կամ նախագահ նշանակելու կետից:

Նշենք, որ Երուսաղեմի խնդիրն ավելի շուտ էր ծագել: 1860 թ. դեկտեմբերի 23-ին հանկարծամահ էր եղել Երուսաղեմի հայոց պատրիարք Դովհաննես Զմյուռնացին: Սահմանադրությամբ ստեղծված Դոգևոր խորհրդի որոշմամբ, պատրիարքի թեկնածությունն առաջադրվելու էր դրսից, իսկ Երուսաղեմի միաբանությունը խոստանում էր հետևել Սահմանադրությանը, բայց խնդրում էր պատրիարք ընտրել ներսից՝ միաբաններից: Դենց այս հողի վրա էլ

¹ Ատենագրութիւնք Ազգային ժողովոյ, 1860-1870, էջ 66:

² Խառատյան Ա., Արևմտահայ պարբերական մամուլը և գրաքննությունը Օսմանյան Թուրքիայում (1857-1908), Ե., 1989, էջ 43:

³ Ատենագրութիւնք Ազգային ժողովոյ, 1860-1870, էջ 30-33:

սկսվում է «ներսեն»-«դրսեն» պայքարը, որը հայտնի է նաև «սահմանադրականների» («դրսենականների») և «հակասահմանադրականների» («ներսենականների») պայքար անունով: Երուսաղեմի պատրիարքական ընտրությունների շուրջը ծագած տարաձայնություններն ու պայքարը երկար ժամանակ են տևում և ի վերջո հանգեցնում Սահմանադրության դադարեցմանը:

Միաբանությունը ոչ միայն չէր ընդունում դրսից պատրիարք ընտրելու առաջարկը, այլև առաջարկում և հարմար էր գտնում վարդապետ Իսահակ Աստվածատրյանի թեկնածությունը: Միաբանությունը 1861 թ. փետրվարի 23-ին, ապա մարտի 16-ին՝ նույն բովանդակությամբ գրություններ է ուղարկում Կ. Պոլիս՝ ուղղված Կեղոնական վարչությանը և պատրիարքին՝ բացատրելով դրսից պատրիարք ընտրելու բացասական հետևանքները: Մի գրություն էլ ուղարկում է Ամենայն հայոց կաթողիկոս Սատթեոս Ա-ին: Արդեն մարտի 23-ին ընտրության վերաբերյալ պաշտոնագիրն ուղարկվում է Կ. Պոլիս, որտեղ նշված էր, որ ընտրված երեք թեկնածուներից առավելագույն քվե է ստացել վերոհիշյալ Իսահակը, և լավ կլիներ, որ Ազգային ժողովի կողմից հաստատվեր իրենց նախընտրած թեկնածուն: Միաբանությունն ուղարկել էր նաև Կանոնագրի վերաբերյալ իր դիտողությունները: Քաղաքական ժողովը մերժում է երեք թեկնածուներին էլ՝ պատճառաբանելով, որ Երուսաղեմում ընտրությունը խարդախությամբ է կատարվել, քանի որ ստորագրությունները նույն ձեռագրով են արված, ուստի դրանք կեղծ են: «Մեղուն» գրում է, որ նմանատիպ քվեարկություն չի լինում. «Ե՞րբ է տեսնըված այսպես գաղտնի քուեարկութիւն մը, վարդապետ մը կ' ելնե սեղանին առջեւ կը կենայ ու կ'ըսե. «Պատրիարք ըլլալու համար Ասիակ վարդապետը, Յակոբ վարդապետը եւ Եսայի վարդապետը ընտրուած են, անոնց որն որ կ' ուզեք թուղթի մը վրայ գրեցէք ու բերէք հոս դէք»¹: Մինչ այդ, Երուսաղեմից բողոք էր եկել, և հերքվել, որ ստորագրությունները կեղծ չեն, այլ «միաբանների մի մասը հեռակա կարգով են ձայն տվել»² կամ էլ, ինչպես երևում է «Մեղուի» հրապարակումներից, շատ վարդապետների գրել-կարդալ չիմանալու պատճառով ստորագրել են ուրիշները:

«Մեղուն» դատապարտում է այս երևույթները՝ նշելով, թե «այն վարդապետները, որ ասի ուրիշի ձեռքով ստորագրած են՝ կարդալ գրել չըզիտեն և մինչև իրանց անունը գրել կարօղ չեն... Վարդապետ. ի՞նչ կ'ընեն ուրեմն այս մարդիկը. եթե գրել կարդալ

¹ «Մեղուն», 1861, N 134, էջ 123:

² Օրմանյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 4647:

չգիտեն՝ վանքին մէջ ապուր ուտելու կը նստին... Խղճմտանքնին չէ՞ր տանջէր զիրենք՝ երբ կրօնքի ուսուցիչները կը տեսնէին անուսումն»¹:

Խառը ժողովը որոշում է, Յովհաննես քահանա Յրունքյարպեյանտյանին ուղարկել Երուսաղեմ, որ քվեարկության ձևը սովորեցնի, հսկի քվեարկությունը և այլն: Այստեղ հարկ է նշել, որ Կ. Պոլսի Ազգային ժողովը և պատրիարքը գերակայություն ունեին Երուսաղեմի պատրիարքության նկատմամբ: Յրունքյարպեյանտյանը մեկնելով Երուսաղեմ՝ ամեն ինչ անում է միաբաններին համոզելու, որ վերջիններս անփոփոխ ընդունեն Կանոնագիրը, բայց հաջողության չի հասնում և վերադառնում է: Այս ընթացքում մայրաքաղաքում տեղի են ունենում բազմաթիվ դժգոհություններ, Քաղաքական ժողովի հայտարարություններ, երեսփոխանների հրաժարականներ, Երուսաղեմից ուղարկված բողոքներ լրագրերի, հատկապես «Մեղուի» և «Մյունատիի» դեմ:

Երկար վեճերից ու քննարկումներից հետո Խառը ժողովը 1861 թ. հուլիսի 12-ին հրավիրում է առաջին նիստը՝ որոշելու Երուսաղեմի պատրիարքության հարցը: Նիստում որոշվում է՝ ընտրությունները կատարել Սահմանադրության պահանջներին համապատասխան և հանձնարարում է Խառն ժողովին ամսիջապես պատրիարքի երեք թեկնածու որոշել ու ներկայացնել: Խառը ժողովը պատրիարքի նախագահությամբ, երկու արքեպիսկոպոսների ներկայությամբ և 31 անդամների մասնակցությամբ առանձին սենյակում կատարված գաղտնի քվեարկության արդյունքը ներկայացնում է Ընդհանուր ժողովին: Ընտրված երեք թեկնածուներն էին՝ Պետրոս արքեպիսկոպոսը (նախկին պատրիարք), Ջմյունիայի առաջնորդ Պողոս արքեպիսկոպոսը և Ադրիանապոլսի առաջնորդ Արիստակես արքեպիսկոպոսը: Քանի որ քվորում չկար, բացի այդ, երեսփոխանների միջև կային տարաձայնություններ, որոշվում է Ընդհանուր ժողովի բոլոր անդամների կարծիքը իմանալ, թե ովքեր պետք է հուլիսի 18-ին գրավոր քվե ուղարկենին պատրիարքարան՝ առաջարկված երեք թեկնածուներից մեկի համար, ինչը և արվում է (բերվել էր 134 քվե)²:

Ազգային ժողովն իր հաջորդ նիստը հրավիրվում է հուլիսի 21-ին, բայց չի կարողանում որևէ գործ ձեռնարկել: Իմանալով նիստի մասին՝ ժողովուրդը ներխուժում է պատրիարքարան, սպառնում

¹ «Մեղու», 1861, N 131, էջ 99-100:

² Ատենագրութիւնք Ազգային ժողովոյ, 1860-1870, էջ 73:

երեսփոխաններին և պահանջում հավատարիմ մնալ Ազգային սահմանադրության սկզբունքներին: Սակայն կրքերը սրանով չեն հանդարտվում:

Շուտով նոր տարածայնություններ են սկսվում մաս պատրիարքի և Քաղաքական ժողովի միջև: Վերջինս 1861 թ. օգոստոսի 5-ի նիստում մեղադրում է պատրիարքին՝ միանձնյա որոշումներ կայացնելու, Կրոնական և Քաղաքական ժողովների իրավասությունները ոտնահարելու, հակասահմանադրական քայլեր ձեռնարկելու համար: Բանն այն է, որ պատրիարքը հուլիսի 22-ին եկեղեցական համագումար-ժողով էր հրավիրել՝ շրջանցելով Ազգային վարչությունը: Եկեղեցական համագումարը ժողով է հրավիրում մաս օգոստոսի 2-ին (ապա օգոստոսի 3-ին, օգոստոսի 7-ին, բոլորն էլ՝ անարդյունք), որտեղ որոշվում է, որ Երուսաղեմի պատրիարքը ներսից է ընտրվելու: «Դրսենականները» օգոստոսի 3-ին 10 հոգուց բաղկացած պատգամավորներ են ուղարկում պատրիարքի մոտ, բայց վերջինս նրանց հետ է ուղարկում և հանդարտեցնում:

Օգոստոսի 5-ին Ընդհանուր ժողովը որոշում է, որ «Համագումար ժողովը ապօրինի է, որոշումներն էլ անվավեր»¹, այն մաս «...Քրիստոսի Ավետարանին է դեմ, Հայաստանեայց Եկեղեցու վարդապետութեան դեմ»²:

1861 թ. օգոստոսի 21-ին սահմանադրականները պայքար են սկսում պատրիարքի և հակասահմանադրականների դեմ, ստիպում պատրիարքին ստորագրել մի հայտարարություն, որ Երուսաղեմի կանոնագիրն ամբողջությամբ ընդունի և այլն, բայց միջամտում է ռուսիկանությունը: Սելիմ փաշան 25 զափթիկների գլուխ անցած վրա է հասնում, ձերբակալում ոմանց, բայց տեղի տալով ժողովրդի դիմադրությանը՝ ստիպված է լինում հետ քաշվել:

Սահմանադրական շարժման ուժեղացումն անհանգստացնում է կառավարությանը: Օգոստոսի 26-ին Բ. Դռան կողմից մեծ վեզիր Ալի փաշան պաշտոնապես հաղորդում է, որ կառավարության կողմից չհաստատված կանոնադրությունն օրենքի ուժ ունենալ չի կարող³: Այսպիսով՝ Երուսաղեմի պատրիարքի ընտրությունը պատերվակ դարձնելով՝ սուլթանական կառավարությունը արգելում է Սահմանադրությունը: Հակասահմանադրականները հասնում են իրենց նպատակին:

¹ Նույն տեղում, էջ 79:

² «Մեղու», 1861, N 142, էջ 189:

³ Օրմանյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 4661, Սարուխան, նշվ. աշխ., էջ 24:

Նշենք, որ հոգևորականության ներկայացուցիչները Սահմանադրության դադարեցման համար մեղադրում էին սահմանադրականներին՝ նշելով, որ նրանք «իրենց անխորհուրդ և անհեռատես ընթացքով իրենց գործը քանդեցին»¹: Բազմաթիվ գործիչներ էլ դրա համար մեղադրում էին հակասահմանադրականներին. «Սրանք նախապես հոգ էին տարել այն մասին, որ իրենց կողմից վարձված թուլումբաջիներն ու բեռնակիրները տեղնուտեղը զսպեն բողոքավոր սահմանադրականների ծայնը»²: Շուտով փակվում են նաև «Սեղու», «Մյունատի», «Ծաղիկ» թերթերը: Բայց շարունակվում է ժողովրդի պայքարը: Վերջինիս կամքն ու վճռականությունը վախեցնում են և՛ կառավարությանը, և՛ պատրիարքին: Սարգիս պատրիարքը հրաժարական է տալիս, իսկ Բ. Դուռը 1862 թ. փետրվարի 14-ին պատրիարքական տեղապահ Ստեփանոս արքեպիսկոպոս Մաղաքյանին ուղղած պաշտոնագրով պահանջում է, որ Ընդհանուր ժողովը 7 հոգանոց մասնաժողով կազմի իր միջից և կառավարության կազմած հանձնաժողովի հետ (հայեր և բարձրաստիճան թուրք 1 պաշտոնյա) քննի Սահմանադրությունը: 1862 թ. փետրվարի 20-ին Ազգային ժողովի 10-րդ նիստում կարդացվում է Ալի փաշայի կարգադրությունը՝ Սահմանադրության գործունեությունը դադարեցնելու և այն վերաքննելու նպատակով հանձնաժողով ընտրելու մասին: Ազգային ժողովի արձանագրություններում պահպանված է հրամանագրի թուրքերեն տարբերակը³: Հանձնաժողովի կազմում ընտրվում են 7 մարդ (Ստեփան Ասլանյան, Մինաս Մինասյան, Հովհաննես Սուրենյան, Գրիգոր Օտյան, Մկրտիչ Աղաթոն, Նահապետ Ռուսինյան, Մանուկ Մանուկյան)⁴: Ատենապետ Աերվիչեի առաջարկով որոշում են շնորհակալության քվե տալ կայսերական կառավարությանը՝ «հայրաբար խնամքի համար»⁵: 1862 թ. ապրիլին մասնաժողովը ավարտում է իր գործը և կառավարության հաստատմանը ներկայացնում վերաքննած Սահմանադրության նոր նախագիծը, որը կրկին դիտավորյալ ուշացվում է: Պետությունից ու պատրիարքից դժգոհ ժողովուրդը շարունակում է պայքարը:

1862 թ. օգոստոսին ամբոխը հարձակվում է պատրիարքարանի վրա, շենքից վտարում պատրիարքի տեղապահին և խառը ժողո-

¹ Օրմանյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 4661:

² Հովհաննիսյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 383:

³ Ատենագրութիւնը Ազգային ժողովոյ, 1860-1870, էջ 81:

⁴ Նույն տեղում, էջ 82:

⁵ Նույն տեղում:

վի անդամներին: Սելիմ փաշան իր զավթիեների հետ ստիպում է ցուցարարներին ցրվել: Սեպտեմբերի 1-ին պատրիարքի տեղապահ Ստ. արքեպիսկոպոս Սաղաքյանը և խառը ժողովի նախագահ Բարունակ բեյը հրաժարական են ներկայացնում, որը մերժվում է Բ. Դռան կողմից: Սեպտեմբերի 14-ին Սկյուտարում մեծ ժողով է գումարվում (եկեղեցական 25 և աշխարհիկ 70 ներկաներով), որ սեպտեմբերի 19-ին իրենց աղերսագիրը ներկայացնեն նույն խնդրանքով: Նոյեմբերի 24-ին նոր դիմումներ են հղվում Ալի փաշային: Կառավարությունը նորից խոստանում է վավերացնել Սահմանադրությունը, բայց օրեր են անցնում, և պայքարն ապարդյուն է մնում: Նոր դիմումը հղվում է 1863 թ. հունվարի 19-ին: Վերջապես մարտի 16-ին, շաբաթ օրը, պայրամի շնորհավորության այցելության առիթով Ալի փաշան տեղապահին ավետում է Ազգային Սահմանադրության վավերացման մասին:

1863 թ. մարտի 19-ին տեղապահը և պետական հանձնաժողովի անդամներից ոմանք մեծ վեզիրի ապարանքում ընդունում են հաստատված Սահմանադրությունը և հաստատման կայսրական հրովարտակը, որը թվագրված էր մարտի 17-ին:

1863 թ. մարտի 23-ին գումարվում է Ընդհանուր ժողովի նիստ, որի ժամանակ կատարվում է Սահմանադրության հանդիսավոր հրապարակումը:

Փաստորեն, 1860 թ. մայիսի 24-ին Սահմանադրության նախնական կազմությունից 34 ամիս, իսկ 1861 թ. օգոստոսի 26-ի դադարումից 19 ամիս հետո, ի վերջո, օսմանյան կառավարության կողմից հաստատվում է Սահմանադրությունը, սակայն այն այլևս նախկին Սահմանադրությունը չէր: Հոդվածների թիվը 150-ից կրճատվել հասցվել էր 99-ի, երեսփոխանների թիվը 220-ից իջեցվել էր 140-ի: Այն սակավաթիվ արտոնությունները, որ պիտի տրվեին հայերին, սահմանափակվել էին:

Ազգային ժողովի գործունեությունը կարելի է բաժանել մի քանի փուլերի.

1. 1847-1860 թթ.՝ մինչ սահմանադրական պայքարի շրջան,
2. 1860-1863 թթ.՝ Բ. Դռան կողմից չհաստատված սահմանադրության շրջան,

3. 1863-ից սկսած՝ բուն սահմանադրության շրջան, երբ Սահմանադրությունը հաստատվում է Բ. Դռան կողմից:

Այս շրջանները ևս կարելի է առանձնացնել շրջափուլերի այն առումով, որ մերթ ընդ մերթ դադարեցվում էին Սահմանադրության գործադրումը և Ազգային ժողովի գործունեությունը:

**МАНЯ НАДЖАРЯН
ИИ НАН РА**

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АРМЯНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
СОБРАНИЯ КОНСТАНТИНОПОЛЯ В 1860-1863 ГГ.**

РЕЗЮМЕ

24 мая 1860 г. Национальное собрание Константинополя и патриарх Саркис Гюмчян приняли Конституцию, на основе которой было избрано Национальное собрание. 25 августа было проведено первое заседание, на котором избирались Политическое и Духовное собрания. Наиболее активную деятельность развило Политическое собрание в первые 6,5 месяцев своего существования. Об этом свидетельствует представленная им 4 апреля 1861 г. Национальному собранию Ведомость, в которую были включены также краткие сведения о работе Образовательного, Экономического, Финансового, Судебного советов.

На обсуждение Национального собрания выносились различные вопросы относительно выборов, образования, бюджета и т. д. Одним из наиболее обсуждаемых был вопрос Иерусалимского патриаршества. Впервые он был вынесен на повестку дня на четвертом - заседании Национального собрания 17 февраля 1861 г. Тогда же Смешанное собрание представило Устав „Каноны братства св. Иерусалима“. Разногласия между Политическим собранием и Иерусалимским братством по поводу избрания патриарха Иерусалима и принятия Устава послужили поводом для султанского правительства, которое запретило заседания Национального собрания, официально заявив, что Конституция, не утверждённая правительством, не имеет силу закона. По указанию султанского правительства 20 февраля 1862 г. на заседании Национального собрания была избрана комиссия для пересмотра Конституции. Уже в апреле 1862 г. программа пересмотренной Конституции была представлена правительству, но лишь 17 марта 1863 г. султан утвердил так называемую „кастрированную“ Конституцию.

Как видим, уже на первом году деятельности Национального собрания стали очевидны многочисленные трудности. Деятельность собрания в 1860-1863 гг. прерывалась не только из-за вмешательства правительства, но и по причине внутренних разногласий. Несомненно, была в этом и вина армянского патриарха. Саркис Гюмчян своим предвзятым отношением к Иерусалимскому вопросу вызвал большое недовольство среди народа.